

УДК 81`373

Тетяна Ткаченко

доктор філологічних наук

Національний університет фізичного виховання і спорту України

м. Київ

ЗНАЧЕННЯ ЗООНІМІВ У ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ РУХАНКИ

Спорт є невід'ємною частиною життя людини, яка хоче бути здоровою та загартованою фізично і психологічно. Кілька вправ протягом 15-20 хвилин мають стати повсякденною звичкою, котра формується в дитинстві. Тому так важливо долучити малечу до тренувань за допомогою цікавих та різноманітних завдань, що активізують пам'ять і увагу, а також охоплюють уяву й фантазію непосидьків завдяки

знаним феноменам навколишнього світу, зокрема представників фауни. Саме анімалістичному аспекту в руханковій термінології присвячено дане дослідження. Та спочатку варто вказати на зміни у сприйнятті-поверненні забутих власних слів.

Термін «руханка» зараз набуває дедалі більшої популярності у загалу, відкидаючи «зарядку». Певно, це можна пояснити семантикою лексеми. Адже корінь слова – «рух» – охоплює розмаїті поняття, об'єднані спільною поступальною дією. Рух передбачає незмінний спосіб існування матерії (часопросторова єдність), фізичний, духовний та духовий розвиток, цілеспрямовану діяльність і якісну зміну. Варто зауважити, що, на відміну від материкової України, еміграційна і діаспорна частини від початку послуговуються винятково зазначеним поняттям на позначення обов'язкових вправ, які мають бути не тільки корисними для тіла, але й сприяти всебічному поступу людини, джерела котрого сягають дитинства.

Українці мають кілька книжок ХХ століття, що презентують руханкові зразки для різних вікових груп, упроваджених передусім завдяки безпосередній активності Пласту (засновано 1911 року), а саме: «Початки руханки серед українців Канади» М. Кумки (1925, Вінніпег), «Руханкові вправи: 10 годин руханки» Я. Доброцького (Краків, 1941), «Дитяча руханка. Для користування в школах, дитячих садках, захистах, уладіновиків і т.п.» Л. Пашкевича (Краків, 1941), «Підручник шведської руханки» (упорядник П. Франко, 1956, Нью-Йорк) і лише нещодавно була опублікована студія Зої Ланцюженко «Веселі руханки» (Тернопіль, 2017). Усі зазначені автори й укладачі, досліджуючи феномен руханки, наполягають на формуванні бажання щоранку вдаватись до численних фізичних вправ, яке згодом перетвориться на усвідомлену потребу.

Привчаючи дитину до самовдосконалення розуму, душі й тіла, дорослий повинен дбати про плекання самостійного прагнення загартовуватись і розвиватись. Зважаючи на одноманітність виконуваних вправ, доречно віднайти методи зацікавити учасника «дійства», залучаючи елементи гри й розваги. Тому постать вихователя посідає важливе місце у формуванні такої корисної повсякденної звички. Педагог має заохотити вкрай невгамовних непосидьків,

зберігаючи дисципліну не суворістю чи імперативністю, а кмітливими й дотепними знахідками. Тож аби спонукати малечу до постійного і послідовного виконання, керівник гамірного гурту звертається до уяви колективу, де особливу увагу надано анімалістичному ракурсу.

Аналізуючи фаунонімну лексику, доцільно визначити термінологію даного аспекту. В українському мовознавстві, зокрема в ономастиці, дедалі більше дослідників заглиблюються у вивчення зоонімів, але по-різному тлумачать вказану дефініцію. Поширеним є загальноприйняте розуміння, зосереджене на прізвиськах птахів і тварин, однак перспективнішим видається ширше значення, котре охоплює також їх загальні назви. Водночас на позначення останнього вживають термін «фаунонім» (запроваджений лінгвістом Б. Абрамовим, 1968), який, крім іменників, долучає інші частини мови (передусім дієслова), пов'язані з фаунонімною лексикою. Та обидва поняття об'єднує анімалістичний концепт, який допускає синонімічне послуговування згаданими дефініціями.

Звідси, слід вирізнити й окреслити завдання руханки, де наявний яскравий зообраз. Звернення до світу природи у виробленні фізичних вправ не є випадковим, оскільки діти, слухаючи оповідки, притчі та казки з героями флори і фауни, часто персоніфікують персонажів авторської чи народної фантазії, а насправді – відгомони давніх вірувань (анімізм, тотемізм, фетишизм), у реальному житті, граючи й розмовляючи з метеликами, горобцями, телятами. Вони з радістю наслідують птахів і тварин від звуків до дій. Тому вихователь вибудовує деякі завдання, спираючись на досвід малечі, почасти випробовуючи або тренуючи її увагу та пам'ять і заразом гартуючи хребет, м'язи й суглоби.

Найбільше представництво фаунонімної лексики належить орнітонімам. Хлопчики та дівчатка переймають рухи птахів, асоціюючи себе з ними у повторенні типових і поширених дій, принагідно виокремлюючи певну частину тіла, що задіяна передусім: «Рамена вбік і підноси вгору та опусти вниз. (Покажіть, діти, як пташки крилами рухають)» [6, с.15]; «Вправа рамен: Діти опустять руки і покажуть, як пташки крилами рухають (на місці). А тепер літаймо (в ході діти рухають руками, як птах крилами)» [6, с.30]. Прикметно, що, крім очевидних

пригадувань, педагог апелює до образного мислення дитини, аби вона уявила певний процес і відтворила за допомогою своєрідного синтезу руху й думки: «Малі пташки вчаться розтягати крила й корчити (руки вбік і на рамя)» [6, с.15].

Загальні зообрази чергуються із конкретними, де чільну роль відіграє зоохарактеристика. Головна деталь у поведінці визначеного птаха виступає ланкою між ним і наслідувачем-виконавцем: «Розібрати й убрати черевик у поставі на одній нозі (в «бузьковій» поставі)» [6, с.24], «Нога ступенем, рамена вбік і видержати так хвилину в поставі на одній нозі (як бузьок)» [6, с.24], «Вправи карку: Діти бачили, як канарок засипляє? Ховає головку під крильця; ану, ми спробуємо це показати! (Згин голови вбік, вухом дістати до рамени, а противним раменем накрити голову)» [6, с.41].

Значну кількість анімалістичної лексики в руханці презентують свійські тварини, де також активізується увага задля ретельного повторення чіткої послідовності дій представників фауни: «Показати, як кіт скрадається до муру: підготовка до повзання» [6, с.23], «Кляк обоніж, рамена оперті на підлогу, піднос тулуба верх без зриву рамен і стіп від підстави (як котик витягається по спанню)» [6, с.21], «Вправи хребта: Клякнути обоніж, рамена оперти на підставі – а тепер піднести тулуб уверх, не відриваючи стіп від підстави, так як кітка витягає свій хребет» [6, с.41]. До речі, вкраплюються знані малеченізообрази, побачені у парках, що властиві дикій природі: «Вправи тулуба (комбінована площа). Діти бачили, як медвідь ходить у клітці? Все крутиться довкола. Ми будемо тепер такими медведями. Клякнути й руками опертися на підлогу. Обома руками посуватися по підлозі довкола тулуба (згини й звороти вправо і вліво)» [6, с.34]

Групові вправи також мають виразний анімалістичний концепт, а вікову аудиторію виказує назва завдань – «забави»: «Забави "Когутик": Діти в поставі на одній нозі уставляються до себе чолом двійками, руки схрещені на грудях або на бедрах, підскоками й поштовхами стараються взаємно один одного витрутити з рівноваги (прийти до постави на обох ногах)» [6, с.25] «Рівноважні вправи: Забавимося в війну когутів («когутик»)» [6, с.41]; «Боротьба козлів»: «рамена на висоті чола звернені долонями попереду (долонями ударяють себе)» [6, с. 25].

Важливо, що в такий ігровий спосіб актуалізується спортивне вирішення суперечок, де фізична міць поєднана не тільки із загартованістю тіла, але й роботою мозку та духу, адже передбачає зосередженість і координацію рухів, терпіння, витривалість.

Залучаючи до переліку завдань одноманітну групу вправ, педагог їх урізноманітнює низкою кардинально відмінних одне від одного мешканців багатого світу природи. Так, розмаїті види ходьби представляють круки, песики, ведмеді й навіть слимаки або рачки: «В присіді легкі підскоки вперед. (Хід крука)» [6, с.17], «Хід на ногах і руках (песій хід), (діти будуть бігати як песики)» [6, с.21] «Вправа тулуба (комбінована площина – підготова до повзання): Діти будуть бігати, як маленькі песики (рачки)» [6, с.42], «Кляк, рамена оперті на підлозі й хід раменами довкруги себе, не рухаючи ніг із місця (як медвідь ходить у клітці)» [6, с.22], «Повзання (діти кладуться на черево лицем до землі й наслідують повзання (хід) слимака)» [6, с.23]. Стрибки об'єднують жабенят, коників, зайчиків і горобчиків: «Підскоки в присіді з опертям рамен на підставі (жаб'ячі скоки)» [6, с.27], «Присід з опертям рамен підставу й випрост ніг на зміну взад (коники скачуть)» [6, с.28], «Ноги споєм; постава навшпиньки й скоки вперед (як горобчики)» [6, с.28].

Намагаючись відтворити дію тварини чи птаха, дитина поринає у змагальний вир, оскільки її колеги прагнуть зробити те саме. Водночас вона вчиться в інших та покращує власні навички. Тому, щоб заохотити малечу, вихователь розгортає в уяві реципієнтів-виконавців історію, ймовірну чи уявну, вигадану або домислену, котра стає поштовхом для «другого дихання», відкидає втому й повертає захват і цікавість до корисної та захопливої справи: «Скоки: Дома оповідають діти мамі, про що вчилися в школі й показують, як то жабки втікали перед бузьком (жаб'ячі скоки – в присіді з опертям рамен)» [6, с.35], «Підскоки в присіді, рамена зігнені в ліктях на грудях «пливцем» (пташки вчаться літати)» [6, с.27]. Тобто керівник не лише привчає до фізичних вправ, але й розвиває уяву малечі, яка, зрештою, самостійно формує картинку, витворюючи з аудіального повідомлення цілісну візуальну мозаїку.

Цікаво, що інколи вихователь вдається до поєднання зообразів, аби маленький адресат міг сам обрати об'єкт наслідування до вподоби, можливо, зіставляючи власні риси та зоохарактеристику чи свідомо / несвідомо використовуючи зооморфну метафору, яка ґрунтується на казкових і реальних феноменах: «В поставі, як у попередній вправі: склін голови в долину і вгору (як курка п'є воду, або: як коник киває головою)»[6, с.18], «Скоки: кожна дитина знайде собі відповідне місце. Будемо показувати, як скачуть різні звірята. Як скаче коник, (присід підпертий і викидати ноги взад), як жабка, заяць, горобець?» [6, с. 39]. Подібний метод активізує пам'ять дитини, навчає самостійності вибору та вказує на причинно-наслідковий зв'язок між емоцією, думкою та дією.

Досліджуючи фаунонімічну лексику в книжках представників української еміграції, варто звернути увагу й на загальноповживані слова, які можуть видатись реципієнту з материкової України застарілими чи незвичними. Тому доречно виокремити низку констант, властивих виданням зі спортивної, зокрема руханкової, тематики. Авторі-упорядники ретельно висвітлюють супровідні дії, деталізують кожен вправу, послуговуючись поняттями, які позначають частину тіла, спосіб, дію, стан, якість чи ознаку, домінанту комплексу тощо: «рамена» – плечі, «борода» – підборіддя, «опусти, підноси, підгони, згини й випрости, присіди» – опустити, підняти, зігнути, нахилити і випростати, присісти, «простувати» – розпростовувати, «зачинати» – починати, «клячити» – стояти на колінах, «підкорчити» – зігнути, «лучитися» – єднатись, «стояльна постава» – стоячи, «в сиді» – сидячи, «розкрок» – ноги на ширині плечей, «обоніж» – обома ногами, «ноги споем» – ноги разом, «скок» – стрибок, «тритакт» – змінний крок, «шттивний» – нерухомий, «ровер» – велосипед, «свобідно» – вільно, «впоряд» (пластова лексика) – система команд і дотримання правил; «улад» – спільнота (пластова лексика), «рівноважні» вправи – тренування вестибулярного апарату, «віддихові» вправи – гартування органів дихання, «успокійні» вправи – завершальний етап тренувань (співи, марші, вільна хода).

Отже, проаналізувавши анімалістичну лексику присвячених руханці видань, можна виснувати, що зіставлення і порівняння з представниками фауни під час

формування та виконання фізичних вправ є основним засобом забезпечення уваги та зосередженості на процесі тренувань, коли малеча виплескує енергію в спортивному вирі, багатому на асоціативні паралелі.

Вихователь постійно спілкується з дітьми, спонукає повторювати, змагатись, єднатись задля кращого результату. Непосидьки зосереджується на виконанні завдань, бо стають учасниками оригінального спортивного маскараду, оскільки протягом кількох хвилин можуть бути котами, песиками, бузьками, горобцями, півниками, равликами, жабенятами, ведмежатами. Одержуючи завдання скопіювати поведінку або дію певного птаха чи тварини, дитина активізує пам'ять, пригадуючи розповіді дорослих, прочитані художні та документальні твори, фольклорні джерела, власний досвід спостережень і нотаток, аби найточніше відтворити заданий зобраз або придивитись до поведінки обраного «героя» у власному дворі, на ставку, вулиці, лісі: «На природі діти вчать про бузька, що він любить часто стояти на одній нозі. А нумо, спробуймо, чи це легко?» [6, с.35].

Групові вправи (побудова ланцюжків) і т.зв. «війни» когутів або козликів стають не лише фізичним випробуванням концентрації сил, але й необхідним психологічним відпочинком-звільненням від агресії, що виявляється у взаємодопомозі та підтримці (парні чи командні завдання), змагальному ефекті (витримка і зосередженість, самостійність вибору й відповідальність за рішення – перемога / поразка в ігровому двобої). Крім того, часткове ототожнення себе, завдяки зоохарактеристиці або зоометафорі, з птахом, комахою і твариною, спонукає обережно й уважно ставитись до всього живого в людському товаристві та царині природи.

Прикметно, що зооніми охоплюють усі види завдань, розміщених у відповідній послідовності (вправи «тулуба, черева, ніг, рук, рамен, карку»). Своєрідне уподібнення тварині допомагає досягти первинної мети, яка полягає у призвичаюванні до вкрай корисної/потрібної спортивної гри: «Усякі збірки, звороти, обороти треба переводити в формі забавовій, яка б зацікавлювала дітей» [6, с.14]. Чергування різних образів-дій унеможлиблює перевтому і втрату інтересу до важливого процесу гартування, що забезпечує руханка як підґрунтя до

самовдосконалення, постійного розвитку окремого індивіда й спільноти загалом.

Звідси, анімалістичний концепт виступає чільним у лексиці дитячоговаріанту власне українських щоденних вправ, що спирається на досвід поколінь і народні традиції у галузях культурного та бойового мистецтва, знань зі світу природи, яка дарує нові знання, збагачуючи фантазію та розширюючи світогляд у процесі формування духовно і фізично здорових людей.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню фаунонімної лексики в українській руханці. Простудійовано передусім роль і значення вербальних складників, що містять анімалістичні концепти, у формуванні звички щоденної підтримки й гартування фізичного та психологічного здоров'я. Встановлено: залучення зообразівспонукає дітей долучатись до спортивного дійства, яке сприймається грою в різних представників фауни, активізує пам'ять і спостережливість малечі, котра прагне точно відтворювати рухи птаха чи тварини, викликає асоціативні зв'язки щодо вікових і поведінкових акцентів, ґрунтуючись на зоохарактеристиці або послуговуючись зоометафорою, навчає перетворювати агресію та злість на запал спортивних змагань і цінувати навколишній світ, поважаючи усе живе. Доведено, що використання зоонімів сприяє концентрації дитячої уваги та при звичаює малечу до постійного самовдосконалення.

Ключові слова: фаунонімна лексика, зоонім, орнітонім, зообраз, зоохарактеристика, анімалістичний концепт.

SUMMARY

Tetiana Tkachenko, Doctor of Philology, Associate Professor Ukrainian and Foreign Languages Department of the National University of Ukraine on Physical Education and Sport

MEANING OF ZOONYMS IN THE VOCABULARY OF THE UKRAINIAN RUXANKA

The article devotes to the study of faunonymic vocabulary in the Ukrainian ruxanka. First of all, it studies the role and significance of verbal components, including animalistic concepts, in the formation of the habit of daily support and hardening of

physical and psychological health. The investigation explores the connection between imaginative thinking and physical tasks. The paper establishes that the involvement of images encourages children to participate in sports activities, which are perceived by playing with different members of the fauna, activates the memory and observation of the child, who seeks to accurately reproduce the movements of a bird or animal, evokes associative connections regarding age and behavioral accents, based on zoocharacteristics or using a zoometaphor, teaches to turn aggression and anger into the passion of sports competitions, to appreciate the world around and respect all living creatures. It is proved that the use of zoonyms promotes the concentration of children's attention and accustoms the child to the necessary constant self-improvement.

Key words: fauna vocabulary, zoonym, ornithonym, zoobraz, zoocharacteristics, animalistic concept.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови : В 11 томах. За ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
2. Галиаскарова В. К вопросу о функционировании терминов "фауноним" и "зооним" в отечественной лингвистике. Проблемы прикладной лингвистики : сб. ст. междунар. науч.-практ. конф. Пенза, 2008. С. 42–45.
3. Гребенюк А. Етнонаціональні особливості вираження семантики зоосемічного компонента у фразеологізмах української мови. Науковий часопис НПУ імені М. Драгоманова. Випуск 8, 2012. С.28–33.
4. Дубравська З. Зооніми як окремі лексичні одиниці та як компоненти сталих виразів. Молодий вчений. № 3.1 (55.1), 2018. С.51–53.
5. Кумка М. Початки руханки серед українців Канади. Вінніпег : Видавнича спілка «Життя», 1925. 32 с.
6. Пашкевич Л. Дитяча руханка. Для користування в школах, дитячих садках, захистах, уладіновиків і т.п. Краків : Українське Видавництво, 1941. 46 с.

References

1. Akademichnyj tлумachny`j slovnyk ukrayinskojuy movy: V 11 tomax. Za red. I. Bilodida. Kyiv: Naukova dumka, 1970–1980.

2. Galyaskarova V. K voprosu o funkcyonirovaniy termynov "faunonym" y "zoonym" v otechestvennoj lyngvystyke. Problemy prykladnoj lyngvystyky: sb. st. mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Penza, 2008. S. 42–45.
3. Grebenyuk A. Etnonacionalni osoblyvosti vyrazhennya semantyky zoosemichnogo komponenta u frazeologizmax ukrayinskoyi movy. Naukovyj chasopys NPU imeni M. Dragomanova. Vypusk 8, 2012. S.28–33.
4. Dubravska Z. Zoonimy yak okremi leksychni odynci ta yak komponenty stalix vyraziv. Molodyj vchenyj. # 3.1 (55.1), 2018. S.51–53.
5. Kumka M. Pochatky ruxanky sered ukrayinciv Kanady. Vinnipeg: Vydavnycha spilka «Zhyttya», 1925. 32 s.
6. Pashkevych L. Dytyacha ruxanka. Dlya korystuvannya v shkolax, dytyachyx sadkax, zaxystax, uladinovykiv i t.p. Krakiv: Ukrayinske Vydavnyctvo, 1941. 46 s.